

МУЗИКА У ВИКЛАДАННІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ
“НАВКОЛИШНІЙ СВІТ”

Тетяна ДОРОШЕНКО,

канд. пед. наук, доцент Чернігівського державного
педуніверситету ім. Т.Г.Шевченка

Сучасні дослідження показали, що естетичне та емоційно-ціннісне ставлення до природи може бути сформованим, якщо навчально-виховний процес спиратиметься на єдність раціонально-логічних та художньо-образних способів пізнання дійсності. Якщо дитина здатна глибоко чуттєво сприймати природу, вона буде спроможною проаналізувати, оцінити її значущість для людини. В свою чергу наукові знання породжують різні асоціації, почуття насолоди від краси природи.

Музика є найдивовижнішим, найтоншим засобом залучення до добра, краси, людяності. “Значення музики в школі далеко виходить за межі мистецтва, — вказував Д.Кабалевський. — Так само, як література і образотворче мистецтво, музика рішуче вторгається в усі сфери виховання й освіти наших школярів, будучи могутнім і нічим не замінним засобом формування їх духовного світу”. (Кабалевський Д. Воспитание ума и сердца: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1984. — 206 с.).

Музика — це мистецтво, яке відображає дійсність, всі складнощі і суперечності світу. В ній важливу роль відіграють почуття, емоційна сфера. Звернення до музики в процесі викладання інтегрованого курсу “Навколишній світ” дозволяє формувати більш глибокі, емоційно забарвлені уявлення про природу.

Проте, використання музичних творів у процесі викладання курсу вимагає від майбутніх учителів початкових класів не тільки еколого-природничих знань, а й наявності широкого музично-естетичного кругозору, розуміння особливостей художньо-образного відображення світу в музичному мистецтві.

Зміст курсу “Навколишній світ” розкривається через змістові лінії: людина як особистість; людина, природа і суспільство; людина серед людей; культура; природа і суспільство; жива природа; планета Земля; наша Батьківщина — Україна; методи пізнання природи.

Як бачимо, в змісті курсу поєднані елементи природознавства, суспільствознавства, екології, етики, естетики, українознавства, літератури та мистецтва. Це створює сприятливі умови для розвитку особистості школяра, формування у нього первинних ціннісних орієнтацій у різноманітних галузях життя, екологічної, естетичної, практичної, моральної і пізнавальної цінності природи, ознайомлення з соціальними нормами і традиціями українського народу.

Так, вивчення теми “Нежива природа” передбачає ознайомлення з доступними для молодших школярів

явищами, фактами, поняттями, які на елементарному рівні всебічно відображають сутність компонентів, об’єкти неживої природи (світло, тепло, повітря, вода, море тощо); різноманітність явищ і процесів у природі (пори року, сніг, дощ, водоспад, грім тощо).

Учитель може використовувати музичні твори для формування в учнів уявлень про об’єкти природи. Особливо корисним є звернення до програмних інструментальних творів, які відзначаються яскравою живописністю та звуковою реалістичністю.

Коло програмних інструментальних творів, які вчитель може використовувати під час пояснення цієї теми, досить широке: К.Дебюссі. *Море*; М.Равель. *Гра води*; М.Римський-Корсаков. *Океан — море синє* (вступ до другої дії опери *Казка про царя Салтана*); А.Глазунов. *Море*; М.Чюрльоніс. Фрагменти з поеми для оркестру *Влісі*; Е.Гріг. *Струмок*; Р.Вагнер. *Шелест лісу* (увертюра до опери *Зігфрід*).

Велика кількість музичних творів присвячена зображенню природних явищ. Пояснюючи цю тему, вчитель може використовувати музичні твори для глибшого, емоційнішого сприйняття матеріалу. Це такі твори: С.Майкапар. *Луна в горах*, *Хмари плывуть*, *Дощик*; В.Косенко. *Дощик*; Г.Свиридов. *Дощик*; Д.Кабалевський. *Сумний дощик*; К.Дебюссі. *Сніг танцює*, фрагмент симфонічної поеми *Хмари*; Л.Дичко. *Віхола*; А.Петров. *Вальс хуртовини та сніжинки* до к/ф *Снігова королева*; Е.Гріг. *Ранок*, *Захід сонця*, *Вечір в горах*; В.Дяченко. *Сонячний зайчик*; П.Чайковський. *Зимовий ранок з Дитячого альбому*; М.Равель. *Схід сонця* з балету *Дафніс і Хлоя*; С.Прокоф’єв. *Дощ і райдуга*, *Вечір*, *Ранок*, *Ходить місяць над лугами*; О.Глазунов. *Варіації Снігу*, *Льоду*, *Інею і Граду* з балету *Пори року*; М.Римський-Корсаков. *Море і корабель* — фрагмент з симфонічної поеми *Шехеразада*; В.Барвінський. *Сонечко*; О.Тилічєва. *Гроза*; український народний танець *Метелиця*; Ю.Щуровський. *Вечір у степу*.

До теми “Пори року” вчитель може використовувати такі музичні твори: А.Вівальді. *Пори року* (чотири концерти для скрипки з оркестром: № 1 — мі мажор *Весна*, № 2 — соль мінор *Літо*, № 3 — фа мажор *Осінь*, № 4 — фа мінор *Зима*); Е.Гріг. *Навесні*; Г.Свиридов. *Весна і осінь* (з музичних ілюстрацій до повісті О.С.Пушкіна “Заметіль”); Р.Шуман. *Зима та Весняна пісня з Альбому для юнацтва*; П.Чайковський. П’єси з циклу для фортепіано *Пори року*, фрагменти з Симфонії № 1 *Зимові мрії*; С.Прокоф’єв. *Варіації феї Весни*, *Літа*, *Осені*, *Зими* з балету *Попелюшка*.

Постає питання: як вводити музику в структуру уроку? По-перше, найбільш важливе та цікаве для вчителя — знайти образ, адекватний конкретному природничому матеріалу.

Так, у процесі пояснення тем "Пори року", "Кругообіг в природі" можна використати як ілюстративний матеріал одноактний балет *Пори року* О.Глазунова.

Це – музично-хореографічна поема про пробудження природи, перехід її від зимової скутості до весняного цвітіння, а потім до літньої дозрілості та пишного осіннього свята родючості. В балеті виражена думка про мудру закономірність природи, про благотворність всіх пір року – ланок у нерозривному ланцюзі життя природи. В інтродукції реалістично і яскраво передана картина зимової ночі, атмосфера сну природи. *Варіація Снігу* малює політ сніжинок в ритмі вальсу. *Варіація Льоду* вражає своєю холодною прозорістю.

Весна приходить із світою з квітів, зелені, птахів. Музика Весни сповнена тепла і світла. Її інтонації відчутні в *Танці Троянд* та у рухливому *Танці Птахів*.

Поступово легкі групи весняних квітів розвіюються. Замість них виникає широке поле дозріваючих хлібів, що колинуться під жарким літнім вітром. Подих літа відчутний у *Вальсі Волошок та Маків*. В ньому немає нічого фантастичного, він передає почуття здорового й радісного відчуття життя.

Глазуновська Осінь далека від традиційного осінньо-елегійного суму. Тема Осені звучить як гімн родючості землі і праці людини. Осінь виступає як підсумок річного циклу, тому на її святі звучать теми всіх пір року.

Багато композиторів у своїй творчості зверталися до образу моря, мінливості якого близька душевному стану людини. Образ безмежної морської стихії можна відчувати в першій частині *Шехеразеди* М.Римського-Корсакова. Прекрасні морські пейзажі К.Дебюссі передають не тільки картини моря в різних його станах, а й внутрішній багатий світ людини.

Зміст теми "Жива природа" включає систему фактів, понять, які відображають сутність компонентів живої природи (рослини, тварини, людина). Уроки значно збагатяться, якщо вчитель буде використовувати музичні твори. Серед них яскравими, змістовними і доступними для сприймання дітьми молодшого шкільного віку є: Я.Барнич. *Коник*; А.Штогаренко. *Метелик*; К.Сен-Санс. *Карнавал тварин*; Ю.Виноградов. *Танок ведмежат*; Е.Гріг. *Пташка*, *Метелик*; П.Чайковський. *Пісня жайворонка з Дитячого альбому*, *Пролісок* з циклу *Пори року*, *Вальс квітів* з балету *Лускунчик*; В.Подвала. *Дятел*, *Білка*, *Їжачок*; В.Рєбіков. *Ведмідь*; В.Сокальський. *Пташка*; М.Степаненко. *Білочка*; Д.Кабалевський. *Їжачок*, *Танець молодого бегемота*; Г.Сасько. *Метелики над квітами*; І.Білик. *Жук*; М.Римський-Корсаков. *Політ джмеля* з опери *Казка про царя Салтана*; Ж.Колодуб. *Зоопарк*; А.Вівальді. Фрагмент концерту ре мажор (імітація співу пташок); Л.Дакен. *Зозуля*; Р.Шуман. *Метелик*; С.Майкапар. *Метелик*; В.Салманов. *Голодна кішка і ситий кіт*; Е.Денисов. *Снів птахів*.

Під час вивчення тварин цікавим для дітей буде той факт, що відомий французький композитор К.Сен-Санс в дитинстві дуже захоплювався природничими науками: збирав колекції мінералів, комах, вирощував квіти. Яскраві враження дитинства композитор передав у своєму

унікальному творі – сюїті *Карнавал тварин*, який назвав „великою зоологічною фантазією". Музика захоплює своєю яскравістю, виразністю образів. Хвилі хроматичних фортепіанних октав малюють образ могутнього царя звірів (*Королівський марш Левів*), легкі звуки флейти і кларнету зображають пташиний хор, настирливе повторення одного звуку передає смішне квоктання курей (*Кури та півник*). Лебідь – прекрасне свято музики. Для передачі образу чистого, гордого птаха К. Сен-Санс створив одну із найбільш поетичних, ніжних мелодій.

У багатьох музичних творах, що зображають картини природи, композитори намагалися імітувати спів пташок. Так, у п'єсах *Пісня жайворонка з Дитячого альбому* та *Березень (Пісня жайворонка)* з циклу *Пори року* П.І.Чайковський точно відтворює трель жайворонка. За допомогою використання ніжного звучання флейти у високому регістрі С.Прокоф'єву вдалося створити образ пташки в симфонічній казці *Петя і Вовк*. Так само можна говорити про твори Л.Дакена *Зозуля*, Е.Денисова *Снів птахів* та ін.

Аналіз різних сфер художньо-педагогічного діалогу виявляє багатофункціональність використання музики на уроках інтегрованого курсу „Навколишній світ". Можливі такі варіанти:

- декоративний (музика як фон, що створює емоційно-образний настрій на матеріал з основного предмета, що вивчається);
- ілюстративний (музичний твір ілюструє поняття; нове поняття пояснює зміст музики, що звучить);
- порівняльно-видовий (сюжетно-тематична близькість музичних творів, понять курсу).

Якщо музичний твір призначений для активного сприймання, то час його звучання – дві-три хвилини. Якщо музика використовується для створення емоційного фону, то час її звучання може бути тривалішим.

Використання музики на уроках містить значний потенціал для формування у молодших школярів ціннісного ставлення до природи. Головне, на що потрібно звертати увагу учнів, – це особистісне ставлення композитора до природи, як до джерела натхнення. Така позиція створює сприятливі умови для осмислення і розуміння молодшими школярами не тільки матеріальної, пізнавальної, наукової, а й духовної значущості природи для людини.

Звертаючись до музичних творів, слід враховувати специфічні особливості музики як виду мистецтва та вікові особливості музичного сприймання молодших школярів.

Відомо, що музичне сприймання молодших школярів має сенсомоторний характер, тому корисно використовувати на уроках творчі завдання, які б дали дитині можливість, відчувши себе частинкою природи, порухатись. Наприклад, запропонувати дітям уявно опинитися на зеленому лузі і перетворитися на метеликів, коників, сісти на квіточку, помахати крильцями, полетіти на іншу квіточку, потанцювати у повітрі тощо. В цей момент можна запропонувати таку музику: *Метелик* С.Майкапара; *Метелик* Е.Гріга;

Метелик Р.Шумана; *Коники і бабки* С.Прокоф'єва та ін. Так само можна запропонувати перетворитися на пташок, полетіти в ліс, на озеро, сісти на гілочку, помахати крильцями, заспівати пісеньку (сумну, веселу тощо). Ілюстративним матеріалом можуть бути такі музичні твори: *Зозуля* Л.Дакена; *Спів птахів* Л.Денисова; *Пташка* В.Сокальського; *Пташка*, *Тема Пташки* з симфонічної казки *Петя і Вовк* С.Прокоф'єва; *Танець Птахів* з балету *Пори року* О.Глазунова.

Під час ознайомлення з новими поняттями та об'єктами природи пояснення вчителя можна збагатити творчою роботою дитячої думки. Питання: "Якби ми були композиторами, як ми передали б красу природного об'єкта, за допомогою яких засобів музичної виразності (характер мелодії, настрої, ритм, темп, динаміка, музичні інструменти тощо)? Такі запитання активізують думку дитини, розвивають уяву, фантазію, образне мислення.

Формуванню у молодших школярів естетичного ставлення до природи сприяють також завдання на імпровізацію настрою, звуконаслідування голосам природи (спів пташок, дзюрчання струмка, подих вітру, шелест листя). При цьому можна використовувати елементарні музичні інструменти (ксилофон, трикутник, брязкальця, барабан та ін.), а також різні предмети, які можуть видавати певні шуми (папір, наповнені різним вмістом коробки тощо). Наприклад, запропонувати учням передати "танок дощичку" на металофоні чи ксилофоні або обрати із прослуханих музичних творів той, що, на їхню думку, якнайкраще зображує хуртовину за допомогою звуків, різних предметів, а також елементарних інструментів.

Корисним є проведення уроків на природі. Допмагаючи дітям естетично сприймати об'єкти і явища природи, доцільно ставити такі запитання: "Про що сьогодні співають пташки?", "Як, на вашу думку, чи можуть дерева співати? Уявіть собі, про що вони можуть співати?", "Яка музика нагадує вам спів дерев?".

Вивчаючи тему "Квіти", корисно побувати на лузі, побачити чарівність квіткового килиму, а потім прослухати *Вальс квітів* П.Чайковського з балету *Лускунчик*, поміркувати, як музика зображує квіти, запропонувати дітям, перевтілюючись в ту чи іншу квітку, передати танцювальні рухи, що відповідають характеру музики.

Велике значення у процесі спрямування молодших школярів на світ природи має використання на уроках інтегрованого курсу "Навколишній світ" музичного фольклору.

Найглибшою і найдревнішою в народній пісенності є звичаєво-обрядова поезія. Ще Київська Русь успадкувала від давнього періоду історії східних слов'ян календарні обряди і звичаї, що супроводжувались співами й хоромоводами. Ці обряди перебували в органічному зв'язку з трудовою практикою і віруваннями людини дохристиянського суспільства. Зв'язок народної пісні з землеробською працею й тими явищами природи, від яких залежала успішність праці, сприяв появі цілого ряду пісенних жанрів: жниварські (*Ой куриться доріженька, В гору, сонішко, Ой добрая була нива, Котися снопочок, Вийшли в поле косарі, Золоті серпички брязчали*), заклички (*Вийди, вийди, сонечко; Іди, іди, дощичку*), веснянки (*Подольночка, Ми кривого танцю йдемо, Вийди, вийди, Іванку, Вербовая дощечка*), ліричні (*Ой гилля-гилля, гусоньки, на став*).

Педагогічна доцільність використання музичного фольклору на уроках інтегрованого курсу "Навколишній світ" справедливо обґрунтована красою, художньою довершеністю, простотою, мудрістю народних пісень, багатством ритуалів, обрядів, ігор.

Досягнення єдності естетичного та екологічного компонентів в рамках педагогічного процесу позитивно вплине на ставлення молодших школярів до природи, виявиться в різних видах природоохоронної діяльності.

* * *

Сходить сонце —
червонить віконце.
Сходить сонце вище трави-мурави,
вище будиночка мурашок.
Півень прокинувся
від лоскоту,
що пробіг під пір'ячком.
Сонечку, чим я різнісь від півника?
Полоскочи й мене!

Ганна Степаненко,
лауреат III премії фестивалю дитячої поезії
ім. Йосипа Курлата, 9 років (м. Харків)

* * *

Настане день, коли півень
Замісить тісто,
А кроти пойдуть в метро,
І замість лампи буде сонце.
Всі викинуть телевізори в вікно,
Не хочучи бачити реклами про
Каву.
Не реально, правда ж,
Хто б викинув телевізор...

Анастасія Остролицька,
лауреат III премії фестивалю дитячої поезії
ім. Йосипа Курлата, 9 років (м. Київ)